

Унікальна історія Європи захована біля Хрінницького водосховища

Панорама Хрінницького водосховища з висоти 60 м. talimon.livejournal.com

Вже дев'ятнадцять років на берегах Хрінницького водосховища працює Волинська археологічна експедиція Інституту археології Національної академії наук України під керівництвом професора Дениса Козака. Щороку археологічну практику в експедиції проходять 200 студентів українських вишів, зокрема і ВНУ імені Лесі Українки. Хрінницький археологічний "плацдарм" став науковою школою для багатьох дослідників: Віталія Шкоропода, Олексія Златогорського, Віктора Баюка, Сергія Демедюка, Михайла Вашети, Дмитра Дем'янчука та інших.

Щороку дивують сенсаційні знахідки експедиції, які відкривають нові сторінки історії не лише Волині та України, а й усієї Європи. До того ж, працювати доводиться у швидкому рятівному режимі: не дивлячись на законодавство унікальні пам'ятки нищуються забудовами сучасних українських магнатів. Про розкопки та знахідки у Хрінниках розповідає професор, доктор історичних наук, заступник директора Інституту археології НАН України **Денис Козак**.

— Місце насправді унікальне: по периметру Хрінницького водосховища розташовано безліч пам'яток археології — від епохи пізнього палеоліту аж до пізнього середньовіччя. Власне, вся історія людства України представлена тут. Це унікальний заповідник історичної пам'яті українського народу, який треба зберегти і для наступних поколінь. Такого скупчення пам'яток в одному мікрорегіоні я більше не знаю на території всієї України.

За дев'ятнадцять років роботи експедиція, як мовиться, має певні досягнення.

Почну з того, що написано декілька монографій на тему наших розкопок і наукових досягнень. Перша — це суто наукова робота "Давні землероби Волині", присвячена археологічним ма-

теріалам, створена мною у співавторстві з Віталієм Шкоропадом і Богданом Прищепою. Друга, моя особиста, під назвою "Венеди", написана на волинських і подністровських матеріалах й присвячена одноіменному слов'янському племені.

Хрінницьке водосховище в урочищі Набережне.
<http://photo.qip.ru>

А третя робота напівпопулярної форми називається "Етюди давньої історії України", куди я включив свої найбільш цікаві і цінні знахідки і у популярній формі з великою кількістю ілюстрацій розповів про них. Шість з дев'яти етюдів написані за матеріалами експедиції у Хрінниках. Сьогодні ж готую четверту роботу, також присвячену опису матеріалів нашої експедиції.

— Різні епохи, різні матеріали: від пізнього палеоліту до XV століття. Проте, наскільки відомо, досліджено об'єкти не всіх епох. На які знахідки експедиція звертає найбільшу увагу?

— У першу чергу активно працюємо з матеріалами епохи енеоліту-бронзи: їх тут достатньо, оскільки природне середовище активно приваблювало людей селитися. Далі знаходимо досить часто матеріали ранньозалізного часу VII–III ст. до н.е. Беззаперечними "лідерами" у наших дослідженнях є слов'янські старожитності від I ст. н.е. аж до XII ст. і паралельні їм матеріали східних германців III–IV ст. н.е.

Але й інші епохи з їхніми цікавими знахідками не залишаються поза нашою увагою, і в процесі дослідження ми не відбираємо "гірші" чи "кращі", а досліджуємо все у комплексі. Завдяки цьому експедиція має значні досягнення та наукові відкриття, що стосуються багатотисячолітньої історії.

— Так, Ваші наукові відкриття зацікавили Європу і змусили багатьох дослідників змінити думку стосовно численних історичних явищ, навіть декого — переписати підручники.

— У першу чергу до визначних відкриттів Волинської експедиції необхідно зарахувати знахідку зображення найдавнішого землеробського знаряддя — рала. Воно було зображене на амфорі, яку ми знайшли у споруді епохи енеоліту. Це епоха, під час якої на території України процвітала так звана трипільська культура. Рало було зображено досить реалістично і піддавало-

Водосховище в урочищі Грабівець. Вид на Шибин. <http://photo.qip.ru>

Хрінницьке водосховище. ГЕС. <http://photo.qip.ru>

ся комп'ютерній обробці, завдяки чому нам вдалося його реставрувати і перевірити функціонально.

Ми взнали навіть, скільки необхідно було зусиль, щоб натиснути на нього, на яку глибину у той час проводилася оранка. Виявляється, рало було виготовлене із суцільної дубової деревини, спеціально витесаної, до якої згори додавалися чепіги. До речі, чересло або ніж, який розрізав землю, так само був дерев'яним.

Це знаряддя праці з Хрінників відноситься до зламу IV–III тис. до н.е. і є найдавнішим у Європі. Подібні знаряддя орного землеробства відображено у печерних малюнках на території Італії тисячею років пізніше — на зламі III–II тис. до н.е., а також знайдені у болотах, але датуються II–I тис. до н.е.

Значення цієї знахідки велике і щодо розуміння суті трипільської культури. Раніше було відомо, що це перша землеробська культура на території України. Але довести цей факт конкретними археологічними матеріалами можливості не було: палиця-суковатка відома також лише за зображеннями, крем'яні та кістяні мотики хоч і відомі, але підтверджують лише факт землеробства на дуже низькому рівні. Наша знахідка, безпосередньо пов'язана з трипільцями, відображає реалістичну картину тієї епохи: землю орали, але робили це дерев'яними знаряддями праці, які до наших днів не могли зберегтися. Тепер ми завдяки цьому малюнку з Хрінників маємо беззаперечний доказ існування орного землеробства на Україні у носіїв трипільської культури.

Надзвичайно цікавою була й знахідка, що відноситься до ранньозалізного часу. Тоді на території Волині, за даними Геродота, проживало плем'я неврів. Ми виявили садибу рибалки-невра. Житло це було надзвичайно цікавої

Житло XI ст.
<http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru>

Зображення рала на трипільському горщику.
<http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru>

Рибальське знаряддя невра.
<http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru>

Сапаніс. <http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru>

конструкції: площею близько 20 квадратних метрів, з величезною ямою-вогнищем посередині, над якою були сліди від дерев'яних прутів. Ми думаємо, що це була якась сушарня, в якій в'ялили рибу, можливо, і м'ясо та фрукти тощо. Під кінець дослідження цього житла на прилавочку під стінкою ми знайшли повний набір рибачього знаряддя: виготовлений з кістки гарпун, захват з ікол кабана та ніж-долото.

Коли гарпуном ловилася риба, її підтягували вгору, а потім, як граблями, риба захватом чіплялася за зябра і витягувалася повністю. Очевидно, що цей рибалка був професіоналом, оскільки в його сушарні могло оброблюватися до 20–30 кг риби. І цю рибу споживало не лише місцеве населення, її сушили й для обміну. Саме поселення неврів в Хрінниках невелике: 2–3 будиночки, кілька сімей на 15–20 осіб. На поселенні ми знайшли наконечники бронзових стріл скіфського типу того ж часу.

Отже, відбувався обмін із скіфськими племенами — сусідами неврів, за даними Геродота.

Не менш цікавою була знахідка, пов'язана з давніми готськими племенами, що прийшли в Україну з Прибалтики наприкінці II ст. н.е. Витіснили звідси слов'ян-венедів і зайняли територію Волині, пізніше, Поділля, Правобережної і частково Лівобережної України. Панували вони на Україні впродовж двох століть. "Панування" було досить своєрідним, не у сучасному розумінні цього слова. Очевидно, що були якісь стосунки, пов'язані з даниною: місцеві племена, у тому числі і слов'яни, платили їм певну данину у вигляді продуктів, речей та військової повинності, а готи забезпечували їхній захист, певний порядок всередині Готської держави, що відома в історії як держава Германаріха.

Основним було те, що готи захопили всі торгові шляхи і

повністю перебрали на себе торгівлю із римськими провінціями. Останні потребували величезної кількості продуктів харчування. Готи забезпечували їх ними, а на заміну привозили речі, необхідні їм на місцях: вироби з металу та кераміки. До речі, дуже багато красивої римської кераміки виявлено на поселенні у Хрінниках. Мені здається, що тут була величезна торгова і ремісничка факторія, а також — за останніми нашими знахідками — релігійна, культова.

У Хрінниках нашою експедицією вже виявлено біля 50 жител, що навіть у сучасному

розумінні цього явища — досить велике село. Віднайдено не лише великі житлові будинки, а й склади. Є будинки, в яких ми знайшли скарби римських монет, навіть уламки срібних ланцюжків, які носили на грудях купці з римських провінцій. Тобто тут торгували, і це був торговий центр. Очевидно, що звідусіль сюди по Стиру звозили продукти місцевого виробництва, а звідти — від Дністра — везли все необхідне для місцевого населення.

Кілька років тому ми наштовхнулися на об'єкт, який є просто унікальним для історії не тільки України, а й усієї Європи. Ми знайшли давнє капище-жертвник, на якому приносилися в жертву місцевими племенами тварини та люди. Капище являло собою вимощений глиною майданчик, в середині якого було викладене величезне вогнище діаметром до 2-х метрів із нашаруваннями товщиною до півметра.

Навколо вогнища було вкопано великі горщики, в яких знаходилися певні духмяні зілля, далі йшли ями для жертвового м'яса, і збоку від них була яма, в якій різали жертву. Перед капищем був великий майданчик розмірами десь 10x8 метрів, вщент заповнений кістками тварин і людей. Ми вважаємо, що це капище мало міжплеменний характер: оскільки тут розташовувався великий торговий центр, то, очевидно, тут же був і великий культовий центр.

Капище у Хрінниках зовсім не характерне для германців Європи, де жертву складали в якомусь певному місці. Були так звані "святі місця" над озерами, куди скидали предмети господарства, зброю, людей. Поклоніння богам через вогонь, через спалення було поширене в античному світі та у слов'ян. В даному випадку, у Хрінниках, ми маємо справу з якоюсь культурною і міфологічною "мішаниною".

Про те, що місцеві готи мали тісні контакти з римськими провінціями, маємо ще одне підтвердження у вигляді цікавої знахідки. В одному із жител ми виявили бронзову фігурку бога Сарапіса. Саме житло було своєрідним підпільним храмом-віварем. Божок розміщувався у ніші, яка була відокремлена і закрита відносно основної частини житла.

Сарапіс — це суто античний божок, віра в якого з'являється на зламі IV–III ст. до н.е. в Єгипті, а потім набуває широкого поширення у Римі. Очевидно, що хтось місцевий з Хрінників перебував досить тривалий час у Римі і приніс ці вірування до свого поселення. Молився Сарапісу він таємно, виступаючи таким чином своєрідним еретиком щодо того часу, а для нас — яскравим прикладом античного впливу на германців.

Дуже цікавими для археологів у Хрінниках є горизонти від I–II ст. н.е. до XV ст. — пам'ятки слов'ян, наших безпосередніх предків. І саме 2011 року наша експедиція приділила їм багато уваги. На поселенні в урочищі Шанків Яр ми знайшли споруду XIV ст. Цей період є важким для сприйняття у науковому плані, оскільки поки що маємо небагато знахідок.

Відкрили ми цілий закритий комплекс із керамічними та залізними виробами, який дає нам уявлення про цей період історії України. Дуже цікавою знахідкою там було підвальне приміщення-комора, на прилавок якої була залізна частина рогатини, що використовувалася не лише у мисливстві, але і у військовій справі.

Д.Н. Козак на розкопі. <http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru>

Знайдено також багато кінських вудил — очевидно, господар цього приміщення був здібним вершником.

Цього ж року ми продовжили дослідження венедев — найдавніших слов'янських племен. Вважають, що історію кожного народу необхідно починати з появою про нього згадок у писемних джерелах. Слов'яни як народ стали відомі під іменем "венедев" на початку I ст. н.е. Тацит згадує їх як племена, що проживають на схід від Вісли, вздовж Карпат до Прип'яті. Маючи писемні дані, ми тривалий час не могли співставити їх з археологічними. Навіть з'явилася така думка, що писемні венедеди поселень не мали і постійно мігрували, жили нібито, як мавпи на деревах.

Нашій експедиції вдалося вперше вивести археологічний пласт цього населення і вписати його до історичної канви. Уявіть собі: жили тисячі людей, про яких ми нічого не знали! І те, що нам вдалося виявити їх поселення та матеріали, я вважаю великим науковим подвигом нашої експедиції.

До категорії важливих знахідок я б відніс також пам'ятку, яку ми виявили на північній околиці села Хрінники, в урочищі Високий Берег — спалене село XII ст. Відкрили ми, зокрема, декілька жител русичів домонгольського періоду. Одне з них було повністю спалене, і там збереглася вся його внутрішня архітектура. Ми простежили у всіх деталях, крок за кроком особливості давньоруського сільського будівництва на території Волині. Взагалі, раніше такого унікального об'єкту не знаходили. Знаємо, що будували зруби, але безпосередній процес уявило було важко.

Виявляється, простір між земляними стінами і дощатою стіною-зрубом забивався глиною. В кути житла був млин: збереглися жорна, а у великій печі зберігся уцілілий горщик. В житлі мешкала досить багата людина: ми знайшли частину кінських вудил, обгорілу кістяну накладку до лука, орнаментовану візерунками, кілька ножів, прясел. Неподалік від житла знайдено ще кілька вудил, бронзовий позолочений натільний хрестик візантійського стилю.

Ми зараз думаємо над реконструкцією повного об'єкту: спочатку зробимо це графічно, а потім відтворимо і сам процес будівництва. Це буде цікаво не лише для науки, а й широкому загалу.

Отже, за віднайденими матеріалами наша експедиція була успішною, і ми обов'язково продовжимо пошукові роботи у наступному році.

Бесіду провела журналістка прес-центру ДП "Волинські старожитності" Олена Клебан.

Адреса оригіналу інтерв'ю: <http://vf-ndc-oasu.ucoz.ru>